

Η ιστορία της Παιδοψυχιατρικής στην Ελλάδα: συνοπτική αναφορά στα ορόσημα και στις σημαντικότερες εξελίξεις μέχρι τη δεκαετία του '80¹.

Μαρία Παπαδημητρίου*, Νίκος Ζηλίκης**, Δημήτρης Χριστοδούλου***

*Παιδοψυχίατρος, Υποψήφια Διδάκτωρ Ιατρικής Σχολής Α.Π.Θ.

**Ψυχίατρος-Παιδοψυχίατρος, Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Α.Π.Θ.

***Αναπληρωτής Καθηγητής, Ιστορία της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή Α.Π.Θ.

Περίληψη

Όπως συνέβη διεθνώς, έτσι και στη χώρα μας οι εξελίξεις στο χώρο της Παιδοψυχιατρικής έπονται ιστορικά εκείνων της Ψυχιατρικής (ενηλίκου). Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο στη μελέτη της Ιστορίας της Παιδοψυχιατρικής - και όχι μόνο- είναι η διάκριση μεταξύ προ-ιστορίας και Ιστορίας καθαυτής, κάτι το οποίο βοηθάει και στο να αναδειχθεί η πολλαπλότητα των «πηγών» από τις οποίες άντλησε αυτή η σχετικά νέα ιατρική ειδικότητα. Για τη χώρα μας, ως ορόσημο για το πέρασμα από την προϊστορία στη Ιστορία της Παιδοψυχιατρικής οι συγγραφείς θεωρούν τη λειτουργία του Παιδοψυχιατρικού Τμήματος στο Δημόσιο Ψυχιατρείο της Αθήνας το 1949. Ακολούθησαν μεμονωμένες πρωτοβουλίες από τον ιδιωτικό και λιγότερο από το δημόσιο τομέα με τη δημιουργία των πρώτων υπηρεσιών, χωρίς όμως ένα γενικότερο σχέδιο και συντονισμό. Οι εκάστοτε κρατούσες πολιτικές και κοινωνικο-πολιτισμικές ιδέες και συνθήκες λειτούργησαν πάντα καθοριστικά. Έτσι, ενώ κατά τη δεκαετία του '50 και το πρώτο μισό της δεκαετίας του '60 υπήρξε μια δημιουργική δραστηριότητα, μεσολάβησε η σκοτεινή περίοδος της επταετούς δικτατορίας, και μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας υπήρξε επανεκκίνηση, η οποία συνεχίστηκε με την Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση. Η Παιδοψυχιατρική αναγνωρίστηκε ως «συναφής» ιατρική ειδικότητα το 1962 και χρειάστηκε άλλη μια εικοσαετία μέχρι την αναγνώρισή της ως κύριας ιατρικής ειδικότητας το 1981. Οι αρχές της δεκαετίας του '80 αποτέλεσαν σημαντικό σταθμό και καμπή για την Ελληνική Ψυχιατρική στο σύνολό της με το διαχωρισμό Νευρολογίας-Ψυχιατρικής, την αυτονόμηση της Παιδοψυχιατρικής και την ίδρυση της Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας Ελλάδος (1983), αλλά και το ξεκίνημα της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης. Παρά τις σημαντικές αλλαγές και την ίδρυση πολλών νέων δομών και υπηρεσιών στην πορεία της Μεταρρύθμισης, παραμένουν σημαντικές ελλείψεις και υστερήσεις στην κάλυψη της χώρας από υπηρεσίες ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων, ειδικά τώρα στο πλαίσιο της τρέχουσας οικονομικής -και όχι μόνο- κρίσης.

Λέξεις-κλειδιά: Παιδοψυχιατρική, Ελλάδα, Ιστορία.

Abstract

*In Greece, like in most countries, developments in the field of Child and Adolescent Psychiatry followed those in General (adult) Psychiatry. It is of particular interest, while studying its History, to make the distinction between pre-history and History proper; among others, this helps in better understanding the multiple sources which contributed to the birth of this new medical specialty. The landmark separating these two periods varies among different authors, with most considering as such the publication of Manheimer's *Les troubles mentaux de l'enfant : Précis de Psychiatrie Infantile* in 1899. In Greece, according to the authors of the present article, this landmark is represented by the creation of the Child Psychiatric Department at the Public Neuro-psychiatric Hospital of Athens in 1949. This was followed by the creation more by the private than the public sector of a number of new services, however, with no general planning and coordination. The prevailing political and socio-cultural ideas and conditions determined the course of things: thus, between the early phase ('50s and first half of '60s) and the recent and actual period (psychiatric reform), the seven years of the dictatorship represent a "blank" moment in this history. While Child Psychiatry acquired the status of subspecialty related to Neuro-Psychiatry in 1962, it will take twenty more years before it was recognised as independent, main medical specialty (1981). The early '80s represent a crucial period, a turning point for Greek Psychiatry as a whole; the separation between Neurology and Psychiatry, the individuation of Child Psychiatry and the creation of the Society of Child Psychiatry of Greece (1983), and on a national level, the beginning of the Greek Psychiatric Reform, constitute the motor events. In spite of the significant changes and steps forward realised mainly through the Psychiatric Reform, there are still important delays and shortages in the development of adequate networks of services, especially now due to the economic crisis.*

Key-words: Child and adolescent psychiatry, Greece, History

Η ανάπτυξη της Παιδοψυχιατρικής² έπεται ιστορικά εκείνης της Γενικής Ψυχιατρικής ή Ψυχιατρικής του Ενηλίκου. Παρά το ότι η ταυτότητά της είναι αυτή μιας ιατρικής ειδικότητας, οι ιστορικές καταβολές της Παιδοψυχιατρικής εκτείνονται πέραν της Ιατρικής ή ακόμα ειδικότερα της Ψυχιατρικής και θα πρέπει να αναζητηθούν μέσα από εξελίξεις που προέκυψαν από μια σύνθετη αλληλεπίδραση διαφόρων επιστημονικών κλάδων-πεδίων, κυρίως της ψυχιατρικής, της ψυχανάλυσης, της ψυχολογίας, της παιδιατρικής, της παιδαγωγικής, της νομικής, αλλά και της κοινωνιολογίας, ανθρωπολογίας κλπ. Στην πορεία της διαμόρφωσης της φυσιογνωμίας και της ταυτότητας της Παιδοψυχιατρικής, κάποιες από αυτές τις συνιστώσες ενσωματώθηκαν στη διεπιστημονική προσέγγιση και στη σύνθεση της διεπαγγελματικής παιδοψυχιατρικής ομάδας (στη στελέχωση των υπηρεσιών) και άλλες αποτελούν συμπληρωματικές προσεγγίσεις μέσω «εξωτερικών» θεσμικών συνεργασιών (de Ajuriaguerra, 1980).

Από την προ-ιστορία στην Ιστορία της Παιδοψυχιατρικής – Σημασία και ενδιαφέρον της μελέτης της προϊστορίας

Στις σημαντικότερες εργασίες που μελετούν την ιστορία της Παιδοψυχιατρικής έχει καθιερωθεί η διάκριση μεταξύ δύο περιόδων: της «προϊστορίας» και της καθαυτής Ιστορίας της Παιδοψυχιατρικής. Ορόσημο που σηματοδοτεί το «πέραςμα» από τη μία ιστορική περίοδο στην επόμενη μπορεί να αποτελεί η χρησιμοποίηση του όρου «Παιδική Ψυχιατρική», ο καθορισμός ενός κλινικο-επιστημονικού πεδίου, η εμφάνιση των πρώτων παιδοψυχιάτρων (ως ειδικών επιστημόνων), η έκδοση των πρώτων ειδικών συγγραμμάτων, η δημιουργία των πρώτων θεσμών-υπηρεσιών, ανάλογα με την επιλογή του ιστοριογράφου και το ρόλο που μπορεί να διαδραμάτισε κάποιο από τα παραπάνω γεγονότα στην εξέλιξη της ειδικότητας (Crutcher 1943, Kanner 1960, Cameron 1956, Walk 1964, Benoit & Klein 2000). Από τους περισσότερους συγγραφείς, παρά τις επί μέρους διαφοροποιήσεις, αναγνωρίζεται ως καθοριστικό ορόσημο η εμφάνιση των πρώτων βιβλίων για την Παιδοψυχιατρική και συγκεκριμένα η έκδοση, το 1899, του βιβλίου του M. Manheimer *Les troubles mentaux de l'enfant: Précis de Psychiatrie Infantile*, όπου για πρώτη φορά χρησιμοποιείται ο όρος «Παιδική Ψυχιατρική», ο οποίος, σημειωτέον, θα επανεμφανιστεί πολλά χρόνια μετά (Kanner 1959, Walk 1964, Noshpitz 1987, Benoit & Klein 2000).

Έχει ιδιαίτερη σημασία η μελέτη της περιόδου της «προϊστορίας» της παιδοψυχιατρικής, κατά την οποία δεν υπήρχαν οργανωμένες δράσεις εκ μέρους της ψυχιατρικής ή της ψυχολογίας, παρά μόνο διεργασίες που προέρχονταν από αυτές και από τους χώρους της παιδαγωγικής και της νομικής, ιδιαίτερα του κλάδου της εγκληματολογίας, που αποτέλεσαν μείζονες πηγές για τις μελλοντικές εξελίξεις. Οι διεργασίες αυτές αφορούν σε αποσπασματικές παρεμβάσεις «θεραπευτικού χαρακτήρα» σε παιδιά και εφήβους που εμφάνιζαν αποκλίνουσα συμπεριφορά και οι οποίες, βέβαια, καθορίζονταν πάντα από το ιστορικό πλαίσιο. Πρόκειται, δηλαδή, για μια περίπλοκη και πολυδύναμη πορεία με παραμέτρους όχι μόνο αμιγώς επιστημονικές, αλλά και κοινωνικές, πολιτισμικές, πολιτικές και οικονομικές, οι οποίες επέδρασαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της Παιδοψυχιατρικής. Η τελευταία, σε αντίθεση με άλλες ιατρικές ειδικότητες, βρίσκεται ακόμη σε μια

διαδικασία απαρτίωσης της ταυτότητάς της (Walk 1964, Noshpitz 1987, Benoit & Klein 2000).

Η προϊστορία της Παιδοψυχιατρικής στην Ελλάδα

Κατά την περίοδο που αντιστοιχεί σε αυτό που θα ορίζαμε ως προϊστορία της Παιδοψυχιατρικής στην Ελλάδα δεν υπήρχαν θεσμοθετημένες δράσεις από ειδικούς της ψυχικής υγείας με στόχο την φροντίδα των παιδιών και των εφήβων, καθώς δεν υπήρχε ακόμα το απαραίτητο επιστημονικό και κλινικό πλαίσιο για μια τέτοια προσέγγιση. Καταγράφονται μόνο αποσπασματικές κινήσεις, οι οποίες αφορούσαν είτε στην κάλυψη αναγκών όπως η αντιμετώπιση προβληματικών συμπεριφορών των ανηλίκων είτε στην ικανοποίηση επιστημονικών αιτημάτων, όπως η οργάνωση ψυχολογικών εργαστηρίων για την μελέτη των «δύσκολων» παιδιών και των παιδιών με νοητική υστέρηση.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ψυχίατροι ενηλίκων αντιμετώπιζαν ανηλίκους με ψυχικές διαταραχές, κυρίως εφήβους και λιγότερο παιδιά, σε ψυχιατρικά ιδρύματα-άσυλα ενηλίκων ή σε εξωτερικά ιατρεία νοσοκομείων, όπως το Αιγινήτειο και το Δρομοκαϊτειο, ή στα ιδιωτικά τους ιατρεία. Παράλληλα συνεργάζονταν με ψυχολόγους στη διερεύνηση των νοητικών λειτουργιών των μαθητών στα ψυχολογικά εργαστήρια των Πανεπιστημίων και του μετέπειτα Υπουργείου Παιδείας. Ακόμη με τη συμβολή των παιδαγωγών οι ψυχίατροι διαχειρίστηκαν παιδιά με αναπηρίες και *ανώμαλα παιδιά*, σύμφωνα με τον όρο που κυριαρχούσε στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, σε ειδικά ιδρύματα και σχολεία. Τέλος σε στενή επαφή με νομικούς και κοινωνικούς λειτουργούς οργάνωσαν θεσμούς και υπηρεσίες, όπως τα Δικαστήρια Ανηλίκων και την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, για παιδιά και εφήβους με παραβατική συμπεριφορά (Παπαζαχαρίου, 1932, Στασινός, 2001, Καζολέα-Ταβουλάρη, 2002, Ατζινά, 2004, Κουράκης, 2006, Κριτσωτάκη και Λέκκα, 2012).

Βέβαια, καθοριστικός ήταν –και είναι πάντα- ο ρόλος του εκάστοτε πολιτικού και κοινωνικο-πλιτισμικού πλαισίου και κλίματος στις όποιες εξελίξεις, πολύ περισσότερο δε δεδομένων των σχέσεων του χώρου της ψυχικής υγείας παιδιών –εφήβων με τα της Παιδείας και της Δικαιοσύνης. Καθώς στην παρούσα εργασία δεν είναι δυνατόν να επεκταθούμε στα ζητήματα αυτά, θα περιοριστούμε σε ορισμένες ενδεικτικές αναφορές.

Ήδη αναφέρθηκε η ουσιαστική ώθηση για μια συστηματικότερη ενασχόληση με τα ψυχολογικά θέματα των παιδιών και των εφήβων που υπήρξε μέσα από τη νεανική παραβατικότητα και την προσπάθεια νομικών να την εξηγήσουν προκειμένου να την αντιμετωπίσουν αποτελεσματικότερα. Από τη 2^η δεκαετία του 20^{ου} αιώνα λειτούργησαν τα πρώτα αναμορφωτικά καταστήματα *κοινωνικά απροσάρμοστων* κοριτσιών και αγοριών και υπήρξε συζήτηση σχετικά με την ανάγκη για τη δημιουργία των Δικαστηρίων Ανηλίκων και της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων, η σύσταση της οποίας σχετίζεται με τις τραγικές συνέπειες της Μικρασιατικής καταστροφής. Οι υπηρεσίες αυτές ενώ θεσμοθετήθηκαν μερικά χρόνια μετά τελικά λειτούργησαν αργότερα σχεδόν στα μέσα του αιώνα (Παπαδημητρίου και

συν., 2011). Πολύ χαρακτηριστικό στη σύνδεσή του με τις πολιτικο-ιστορικές εξελίξεις είναι το παράδειγμα του ιδρύματος στην Καλαμαριά Θεσσαλονίκης που μετέπειτα ονομάστηκε «Αριστοτέλης». Το «Άσυλο Αλητοπαιδών» ιδρύθηκε το 1926 με την επωνυμία «Αναμορφωτικό Ίδρυμα Μακεδονίας». Μέχρι το 1937 στεγαζόταν σε παράγκες που είχαν κατασκευάσει οι σύμμαχοι κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη χρονιά εκείνη ο Ι. Μεταξάς θεμελίωσε το γνωστό κτίριο, ενώ το Νοέμβριο του 1941 θα μετονομαστεί σε «Εθνικό Ίδρυμα Προστασίας Απώρων Παιδών Μακεδονίας». Στα 57 χρόνια λειτουργίας του φιλοξένησε περίπου 20.000 παιδιά. Έκλεισε το Μάρτιο του 1983.

Σημαντική στην ανάδυση της Παιδοψυχιατρικής ήταν και η συμβολή της ειδικής εκπαίδευσης, οι βάσεις της οποίας βρίσκονται στις πρώτες σχολές και άσυλα για τυφλούς και κωφάλαλους που ιδρύθηκαν στη χώρα μας στις αρχές του αιώνα. Στη συνέχεια αυτών δημιουργήθηκε επίσης το 1937 (δικτατορία Μεταξά) η «Σχολή Ανωμάτων και Καθυστερημένων Παιδών Αθηνών» με τον Α.Ν. 453, η οποία μετονομάστηκε στην πορεία σε «Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Καισαριανής». Εκεί για πρώτη φορά αναγνωρίστηκαν παιδιά με αμιγώς ψυχολογικά προβλήματα πέρα από σωματικές αναπηρίες και νοητική καθυστέρηση. Παράλληλα ξεκίνησαν να λειτουργούν και τα πρώτα Ψυχολογικά Εργαστήρια-την 4^η δεκαετία-αρχικά στις Φιλοσοφικές Σχολές των Πανεπιστημίων και στη συνέχεια και στο Υπουργείο Παιδείας με σκοπό τη μελέτη των ψυχοδιανοητικών διεργασιών των παιδιών και των εφήβων. Το μωσαϊκό των δράσεων συμπληρώνουν ψυχίατροι ενηλίκων με ειδικό ενδιαφέρον στα παιδιά, όπως ο Γ. Ζαβιτζιάνος και παιδαγωγοί με πρόθεση να εμπλουτίσουν την εκπαιδευτική διαδικασία με γνώσεις από την ψυχολογία και την ψυχανάλυση, όπως ο Δ. Μωραΐτης. Μέσα από την προσπάθειά τους να δημιουργήσουν θεσμούς και υπηρεσίες συνέβαλλαν στην ανάδειξη της ανάγκης ενός ανεξάρτητου επιστημονικού πεδίου σχετικά με τα ψυχικά ζητήματα των ανηλίκων (Πλουμπίδης, 1995, Στασινός, 2001, Καζολέα-Ταβουλάρη Π 2002, Ατζινά, 2004, Κουράκης, 2006).

Μέσα από παραδείγματα όπως τα παραπάνω ελπίζουμε να γίνεται πιο ευκρινής η φύση της περιόδου την οποία θεωρούμε ως «προ-ιστορία» και στην οποία, όπως συνέβη και διεθνώς, η Παιδοψυχιατρική διαμορφώθηκε μέσα από τη σύνθεση γνώσεων και εμπειριών οι οποίες συγκεντρώθηκαν από τις επιστήμες που είχαν ήδη ασχοληθεί με τα ψυχικά προβλήματα των παιδιών και των εφήβων με ένα μάλλον έμμεσο τρόπο. Μέσα από αυτή την ενασχόληση, επιστήμονες από τους κλάδους που αναφέρθηκαν παραπάνω συναντήθηκαν και συνεργάστηκαν για να δημιουργήσουν τελικά τις επίσημες δομές και τους οργανισμούς που θα παρείχαν φροντίδα σε παιδιά και εφήβους.

Στην εργασία αυτή, ως ορόσημο που σηματοδοτεί το πέρασμα από την προϊστορία στην Ιστορία της Παιδοψυχιατρικής για τη χώρα μας θεωρήσαμε την ίδρυση της πρώτης εξειδικευμένης υπηρεσίας, καθώς αυτό υπήρξε το πρώτο γεγονός που και θεσμικά σηματοδοτεί την εμφάνιση της Παιδοψυχιατρικής ως κλινικού αντικειμένου, δεδομένου ότι ως ιατρική ειδικότητα δεν υπήρχε τότε. Η αφήγηση λοιπόν θα γίνει χρονολογικά και θα φθάσει μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν η δημοσιοποίηση,

μεταξύ άλλων, των άθλιων συνθηκών διαβίωσης και «περίθαλψης» των «παιδιών» του ΠΙΚΠΑ Λέρου λειτούργησε καταλυτικά για το ξεκίνημα των προσπαθειών για την Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση, που αφορούσε στο σύνολο της Ελληνικής Ψυχιατρικής (παιδιών – εφήβων – ενηλίκων).

Η αρχή της ιστορίας της Παιδοψυχιατρικής στην Ελλάδα και οι εξελίξεις μέχρι την έναρξη της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης

Η πρώτη υπηρεσία για την ψυχιατρική φροντίδα παιδιών και εφήβων στην Ελλάδα λειτούργησε στο δημόσιο τομέα και ήταν το Παιδοψυχιατρικό Τμήμα στο Δημόσιο Ψυχιατρείο της Αθήνας. Το Τμήμα αυτό ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1949 και εγκαταστάθηκε στο Περίπτερο 7, με πρώτο διευθυντή τον ψυχίατρο-ψυχαναλυτή Γεώργιο Ζαβιτζιάνο. Η ανάληψη της συγκεκριμένης θέσης από το Γ. Ζαβιτζιάνο, ο οποίος ήταν ψυχίατρος ενηλίκων χωρίς ειδική εκπαίδευση στα θέματα ψυχικής υγείας των παιδιών και των εφήβων, μπορεί να εξηγηθεί, δεδομένης της επαγγελματικής σταδιοδρομίας του, μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή σε δομές για παιδιά με ψυχολογικά προβλήματα και δυσκολίες, όπως το Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών και το Ψυχοπαθολογικό Ιατρείο του Κέντρου Μαθητικής Αντίληψης. Σημαντική ήταν και η συμμετοχή του στη δημιουργία του πρώτου ψυχαναλυτικού πυρήνα στην Ελλάδα υπό τη Μαρία Βοναπάρτη. Μέσα από τη δραστηριότητά του αυτή και τα κείμενα που εξέδωσε διαφαίνεται το ενδιαφέρον του για τον παιδικό ψυχισμό και τα προβλήματά του (Τζαβάρας Θ. 1984 και 1996, Καζολέα-Ταβουλάρη 2002, Αμπατζόγλου & Πλουμπίδη 2010).

Το τμήμα παρείχε μόνο δυνατότητα νοσηλείας και δεν διέθετε κοινοτική δομή. Οι πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία του αναφέρουν πολύ άσχημες συνθήκες νοσηλείας των παιδιών, τα περισσότερα από τα οποία εμφάνιζαν βαριά κλινική εικόνα που οφειλόταν κυρίως σε νοητική υστέρηση, οργανικά σύνδρομα και ψυχώσεις. Βέβαια, οι δυνατότητες διαγνωστικής και θεραπευτικής παρέμβασης από την πλευρά της Παιδοψυχιατρικής κατά την περίοδο εκείνη ήταν ιδιαίτερα περιορισμένες. Ακόμα, στην κλινική δεν εκπαιδεύονταν ειδικευόμενοι, καθώς η ειδικότητα της Παιδοψυχιατρικής δεν είχε ακόμη θεσμοθετηθεί ούτε ως «συναφής» της Νευρολογίας-Ψυχιατρικής και η εκπαίδευση των ψυχιάτρων γινόταν κατά κύριο λόγο στο Αιγινήτειο, στο Δρομοκαϊτειο και στον Ευαγγελισμό. Όσοι από τους ψυχιάτρους ήθελαν να ειδικευθούν στην Παιδοψυχιατρική, αναγκαστικά μετέβαιναν για εκπαίδευση στο εξωτερικό, κυρίως στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις Η.Π.Α.

Το 1946 είχε ιδρυθεί από τον Ε. Παπανούτσο ο μορφωτικός σύλλογος «Αθήναιον», ο οποίος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις σχετικά με την εκπαίδευση στην Ελλάδα, αλλά ταυτόχρονα προήγαγε την ψυχολογία και την ψυχική υγιεινή ξεκινώντας από το 1948 μαθήματα για γονείς και παιδαγωγούς με σκοπό την ευαισθητοποίησή τους σε θέματα ψυχολογίας, ψυχικής υγιεινής και αγωγής των παιδιών και των εφήβων. Το Μάιο του 1953 ο σύλλογος ίδρυσε Ιατροπαιδαγωγικό Σταθμό με σκοπό να προσφέρει βοήθεια σε παιδιά με ψυχικά προβλήματα και στους γονείς τους. Στο σταθμό εργάζονταν εθελοντικά ο ψυχίατρος-παιδοψυχίατρος Ανδρέας Καλούτσης, ο οποίος και είχε την επιστημονική ευθύνη, και οι ψυχολόγοι Φρόσω Καραπάνου και Θάλεια Βεργοπούλου. Πρόκειται για τον πρώτο ΙΠΣ στη χώρα

ο οποίος λειτούργησε με διεπιστημονική ομάδα αποτελούμενη από ψυχίατρο, ψυχολόγο, παιδαγωγό, ειδικό παιδαγωγό, εκπαιδευτικό σύμβουλο και κοινωνικό λειτουργό. Η ομάδα αυτή είχε ψυχοδυναμικό προσανατολισμό και τα περισσότερα μέλη της είχαν κάνει σπουδές στη Γαλλία. Ο ρόλος του Σταθμού ήταν κυρίως διαγνωστικός και συμβουλευτικός και πολύ λιγότερο θεραπευτικός, με την έννοια της ψυχοθεραπείας. Ο Σταθμός δεχόταν παραπομπές κυρίως από ιδιώτες, αλλά και από θεσμικούς φορείς, όπως τα Δικαστήρια Ανηλίκων, τα Κέντρα Παιδικής Προστασίας του Υπουργείου Προνοίας και εκπαιδευτικές υπηρεσίες³ (Γεδεών 1967, Μιχαλοπούλου, 1967, Καλούτση, 1993, Καζολέα-Ταβουλάρη, 2002, Ατζινά, 2004).

Το 1954 ιδρύθηκαν δύο νέοι Ιατροπαιδαγωγικοί Σταθμοί. Ο ένας, του Ινστιτούτου Ιατρικής Ψυχολογίας και Ψυχικής Υγιεινής του «Ελληνικού Φωτός», από τον ψυχίατρο Α. Ασπιώτη, με διεπιστημονική ομάδα, όπου εργάστηκαν για πρώτη φορά ψυχιατρικοί κοινωνικοί λειτουργοί. Ο Σταθμός αυτός λειτουργούσε με πρότυπα γαλλικά και παρείχε ψυχοθεραπεία και συμβουλευτική. Ο δεύτερος, της Πολυκλινικής Αθηνών, ήταν στην πραγματικότητα η μετεξέλιξη του Ιατροπαιδαγωγικού Σταθμού του Συλλόγου «Αθήναιον», ο οποίος για λόγους κυρίως οικονομικούς δε μπορούσε να στηρίξει τη λειτουργία της υπηρεσίας. Το Ιατροπαιδαγωγικό Τμήμα της Πολυκλινικής είχε ρόλο διαγνωστικό και θεραπευτικό για παιδιά και εφήβους με νευρολογικές διαταραχές, διαταραχές λόγου, ψυχικές διαταραχές, νοητική καθυστέρηση και μαθησιακά προβλήματα. Η θεραπεία ήταν βασική παροχή και επισημαίνεται ιδιαίτερα η δυνατότητα για λογοθεραπεία, καθώς ήταν η πρώτη υπηρεσία στην Ελλάδα όπου γινόταν «θεραπεία λόγου» (Μιχαλοπούλου 1967, Καλούτση 1993, Λυκέτσος 1998, Ατζινά 2004).

Την ίδια χρονιά, το Παιδοψυχιατρικό Τμήμα στο Γενικό Νευροψυχιατρικό Νοσοκομείο Αθηνών μετασχηματίστηκε στην πρώτη Παιδοψυχιατρική Κλινική με διευθυντή τον Ανδρέα Καλούτση. Επιμελητές ήταν ο παιδίατρος Ι. Ανδριακόπουλος και στην πορεία ο ψυχίατρος Α. Βαρελτζίδης, ενώ πρώτοι βοηθοί ήταν η Μ. Μανωλοπούλου, ο Α. Διαμαντόπουλος, ο Μ. Μαρκοβίτης και ο Σ. Κωτσόπουλος. Στην Κλινική, στην οποία είχε δημιουργηθεί πλήρης διεπιστημονική ομάδα, νοσηλεύονταν παιδιά και έφηβοι με πολύ σοβαρή ψυχοπαθολογία, ενώ σταδιακά οργανώθηκαν και οι υπόλοιπες υπηρεσίες της. Το 1955, στο πλαίσιο της κλινικής, ο ειδικός παιδαγωγός Κ. Καλαντζής ξεκίνησε την πειραματική λειτουργία ειδικού σχολείου για τους εκπαιδευσίμους ασθενείς και η ψυχολόγος-ψυχαναλύτρια Θ. Βεργοπούλου ψυχολογικό εργαστήριο. Το 1964 θα ιδρυθεί και ο Ιατροπαιδαγωγικός Σταθμός στην οδό Ψαρρών στο κέντρο της Αθήνας, με ρόλο διαγνωστικό και θεραπευτικό. Αργότερα, στις αρχές της δεκαετίας του 1970 λειτούργησε σε καινούριο κτίριο εντός του Ψυχιατρείου (το περίπτερο «Βασιλεύς Παύλος») παιδοψυχιατρική κλινική για παιδιά και έφηβους με ψυχώσεις, ήπιες καθυστερήσεις και διαταραχές συμπεριφοράς. Η διεπιστημονική ομάδα της κλινικής στελέχωσε το Σταθμό, ο οποίος, όντας διασυνδεδεμένος με την κλινική, παράλληλα παρείχε θεραπεία σε παιδιά και εφήβους με βάση τις αρχές της Κοινωνικής Ψυχιατρικής. Με τη λειτουργία του Σταθμού η Κλινική αποτελούσε πλέον μια ολοκληρωμένη δομή για τη φροντίδα παιδιών και εφήβων με ψυχικά προβλήματα. Τέλος, από το 1962 στην Κλινική γινόταν και εκπαίδευση των ειδικευομένων παιδοψυχιάτρων με

κλινική, διαγνωστική και θεραπευτική εργασία, τακτική συζήτηση επί των περιστατικών, βιβλιογραφική ενημέρωση και συμμετοχή όλων των μελών της διεπιστημονικής ομάδας. Αυτό, καθώς τη χρονιά εκείνη η Παιδοψυχιατρική αναγνωρίστηκε ως «συναφής ειδικότητα» με το υπ' αριθμ. 307/25-4-1962 Βασιλικό Διάταγμα, μετά από προσπάθειες του Α. Καλούτση για τη θεσμική κατοχύρωση της ειδικότητας (Ανδριακόπουλος 1987, Ζαχαρακοπούλου 1989, Καλούτση 1993, Λυκέτσος 1998, Καζολέα-Ταβουλάρη 2002, Ατζινά 2004).

Το 1956 ιδρύθηκε από το Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα ως Τομέας Ψυχικής Υγιεινής αυτό που το 1964 θεσμοθετήθηκε ως ΝΠΙΔ και μετονομάστηκε σε Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής και Ερευνών. Από τη στιγμή της ίδρυσής του λειτούργησε Ιατροπαιδαγωγική Υπηρεσία στην Αθήνα, στην οδό Νοταρά 58, κάτι που μόνο τυχαίο δεν ήταν αφού «εμπνεύστρια και ψυχή» του Κέντρου ήταν η ψυχολόγος-ψυχαναλύτρια Άννα Ποταμιάνου με δεδομένο το ενδιαφέρον της για την παιδική και εφηβική ηλικία, αλλά επίσης μεταξύ των πρώτων μελών της επιστημονικής ομάδας ήταν ο Ανδρέας Καλούτσης. Η Ιατροπαιδαγωγική Υπηρεσία λειτούργησε με πλήρη διεπιστημονική ομάδα και με τις αρχές της Κοινωνικής Ψυχιατρικής, για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Οι δραστηριότητες του Κέντρου αναπτύσσονται στο τετράπτυχο: διάγνωση, θεραπεία, έρευνα και κοινωνική δράση και γρήγορα ανέπτυξε τις δραστηριότητές του με ένα σημαντικό δίκτυο υπηρεσιών όχι μόνο στην Αθήνα αλλά και στον Πειραιά, στη Θεσσαλονίκη και στην Πάτρα. Σταθερό ζητούμενο παρέμεινε ο πειραματικός και υποδειγματικός χαρακτήρας των υπηρεσιών που δημιουργούσε. Οι στόχοι του αφορούσαν στη διάδοση των αρχών της ψυχικής υγιεινής, στην εφαρμογή τους στην πρόληψη και στην αντιμετώπιση της ψυχικής πάθησης, στη δημιουργία υπηρεσιών-προτύπων για το Κράτος ή άλλους ιδιώτες «που πρόκειται να ιδρύσουν δομές στο χώρο της ψυχικής υγείας και οι οποίες θα παρέχουν εκπαίδευση στο προσωπικό μονάδων ψυχικής υγείας, στο συντονισμό δράσεων για τη διαχείριση προβλημάτων ψυχικής υγείας, στην προσφορά υπηρεσιών σε ιδιωτικούς και κρατικούς φορείς όταν αυτό ζητηθεί και στην προώθηση της έρευνας στον τομέα της ψυχικής υγιεινής»⁴. Επρόκειτο για έναν πρωτοποριακό θεσμό που αποτέλεσε σχολείο μάθησης και εμπειρίας για πολλούς Παιδοψυχιάτρους και επαγγελματίες ψυχικής υγείας. (Στασινός 2001, Καζολέα-Ταβουλάρη 2002, Ατζινά 2004).

Την ίδια χρονιά, και συγκεκριμένα το Νοέμβριο του 1956, ιδρύθηκε ο πρώτος Ιατροπαιδαγωγικός Σταθμός στο πλαίσιο Πανεπιστημιακής Ψυχιατρικής και Νευρολογικής Κλινικής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στο Νοσοκομείο ΑΧΕΠΑ. Από το 1958, τη διεύθυνση του Σταθμού ανέλαβε ο τότε υφηγητής ψυχίατρος-παιδοψυχίατρος Χ. Ιεροδιακόνου, ο οποίος είχε μόλις επιστρέψει από τη μετεκπαίδευσή του στην Αγγλία, και με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε μια μικρή διεπιστημονική ομάδα με ψυχολόγο και κοινωνική λειτουργό. Η υπηρεσία παρείχε διαγνωστικό και θεραπευτικό έργο σε παιδιά και εφήβους, ενώ αργότερα οργάνωσε και ιατρείο φοιτητών. Πρόκειται για μια πρωτοποριακή εμπειρία, δεδομένου ότι ήταν η πρώτη παιδοψυχιατρική υπηρεσία που λειτούργησε σε Γενικό Νοσοκομείο και σε ακαδημαϊκό πλαίσιο. Αποτέλεσε κατά κάποιον τρόπο μέρος της «προ-ιστορίας» της πρώτης στη χώρα μας Πανεπιστημιακής Ψυχιατρικής Κλινικής σε Γενικό Νοσοκομείο, η οποία δημιουργήθηκε πολύ

αργότερα, το 1978, στην Αλεξανδρούπολη, πάλι από τον καθηγητή Χ. Ιεροδιακόνου. Η κλινική εκείνη παρείχε και υπηρεσίες για παιδιά και εφήβους, τόσο ενδονοσοκομειακά με νοσηλείες κυρίως εφήβων και με τον Ιατροπαιδαγωγικό Σταθμό που είχε αναπτύξει, όσο και μέσα από την Κινητή Μονάδα Ν. Έβρου (Μιχαλοπούλου 1967, Δεστούνης 1975, Ιεροδιακόνου Ιακωβίδης & Μπίκος, 1982 και 1983, Ιεροδιακόνου & Ιακωβίδης 1997, Καζολέα-Ταβουλάρη 2002, Zilikis et al., 2004).

Στα τέλη της δεκαετίας του '50 εξαγγέλθηκε η ίδρυση του πρώτου Δημόσιου Παιδιατρικού Νευροψυχιατρικού Νοσοκομείου στην Ελλάδα στη θέση «Νταού» Πεντέλης. Το Φεβρουάριο του 1960 ξεκίνησε η λειτουργία του Ιατροπαιδαγωγικού Σταθμού του Νοσοκομείου στην οδό Σολομού στο κέντρο της Αθήνας. Σε αυτή την πρώτη φάση, ο Σταθμός χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να γίνει η επιλογή των ασθενών βάσει κριτηρίων που θα απέτρεπαν την ασυλική λειτουργία του νέου Νοσοκομείου. Στην πορεία λειτούργησε ως η κοινοτική δομή της υπηρεσίας με διεπιστημονική ομάδα, παρέχοντας διάγνωση και θεραπεία σε παιδιά και εφήβους που δεν έχρηζαν νοσηλείας. Στις 9 Φεβρουαρίου 1961 άνοιξε τις πόρτες του το Δημόσιο Παιδιατρικό Νευρο-ψυχιατρικό Νοσοκομείο και δέχτηκε τους πρώτους ασθενείς. Ταυτόχρονα, ανατέθηκε στο Νοσοκομείο η ειδίκευση παιδοψυχιάτρων. Αρχικά τη διεύθυνση του Νοσοκομείου ανέλαβε ο Α. Καλούτσης για σύντομο χρονικό διάστημα, στη συνέχεια ο Π. Σακελλαρόπουλος, επίσης για περιορισμένο χρόνο και τελικά ο Γ. Δεστούνης. Οι λόγοι της σύντομης παραμονής των δύο πρώτων σχετίζονται με τις πολιτικές παρεμβάσεις στην άσκηση του επιστημονικού τους έργου. Οι ίδιες πολιτικές παρεμβάσεις οδήγησαν και στη διαμόρφωση τελικά ενός καθαρά ασυλικού χαρακτήρα του νοσοκομείου, παρά τις αντίθετες εξαγγελίες κατά την ίδρυσή του, αντικατοπτρίζοντας τη συνολικότερη στάση της Πολιτείας απέναντι στα θέματα ψυχικής υγείας των παιδιών και των εφήβων. Η σταθερή αδιαφορία για τα θέματα πρόληψης και αντιμετώπισης των ψυχικών προβλημάτων στην κοινότητα, δηλαδή στο χώρο που κινείται το παιδί και η οικογένειά του, και η επιλογή της απομόνωσης και του αποκλεισμού για τα ψυχικά διαταραγμένα παιδιά διαφαίνεται και στην ίδρυση το 1961 του ΠΙΚΠΑ της Λέρου (Μιχαλοπούλου 1967, Δεστούνης 1975, Ανδριακόπουλος 1987, Καλούτση 1993, Στεφανάτος 1995, Τσιάντης 1995).

Πέρα από τη δημιουργία υπηρεσιών στο χώρο της Παιδοψυχιατρικής, την ίδια δεκαετία ('50) ιδρύθηκε και η πρώτη επιστημονική εταιρεία για τους ειδικούς που ασχολούνταν με τα ψυχικά προβλήματα των παιδιών και των εφήβων. Συγκεκριμένα, τον Απρίλιο του 1957 δημιουργήθηκε η «Ελληνική Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του Παιδιού» από τον παιδοψυχίατρο Α. Καλούτση και άλλους σημαντικούς ειδικούς του χώρου της ψυχικής υγείας του παιδιού και του εφήβου. Ήταν μια προσπάθεια να συσπειρωθούν στο πλαίσιο ενός επιστημονικού σωματείου τα μέλη της διεπιστημονικής ομάδας προκειμένου να μπορούν να ανταλλάσσουν απόψεις, να συζητούν, να διαμορφώνουν και να προωθούν μέσα από κοινές δράσεις τις εξελίξεις σχετικά με τα θέματα της ψυχικής υγιεινής του παιδιού και του εφήβου. Σκοπός της Εταιρείας ήταν η μελέτη, έρευνα και προαγωγή της ψυχικής υγείας του παιδιού, της παιδικής νευροψυχιατρικής, ψυχολογίας και ειδικής παιδαγωγικής, καθώς και οι πρακτικές εφαρμογές των παραπάνω

προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. Στα χρόνια που ακολούθησαν, οι δράσεις της Εταιρείας αναπτύχθηκαν πάνω σε παράλληλους άξονες με στόχο τη σφαιρική κάλυψη των θεμάτων ψυχικής υγιεινής των παιδιών και των εφήβων, με πραγματικά ολοκληρωμένη προσέγγιση. Στόχευσαν στην τροποποίηση της κοινής γνώμης ως προς την ψυχική πάθηση και τους τρόπους αντιμετώπισής της, προκειμένου να υποδεχτεί τη δημιουργία ενός πυκνού δικτύου υπηρεσιών οργανωμένων στην κοινότητα με τις αρχές της κοινωνικής ψυχιατρικής. Ασχολήθηκαν με τη δημιουργία του απαιτούμενου νομικού πλαισίου για την κατοχύρωση επαγγελματών, όπως του ψυχολόγου και του λογοπαιδικού, αλλά και για την έλευση της καινούργιας ειδικότητας της Παιδοψυχιατρικής. Επένδυσαν στην επιστημονικότητα παρέχοντας άρτια εκπαίδευση στους νεοεισερχόμενους του χώρου, ενώ ταυτόχρονα προσπάθησαν να αποδώσουν στα ελληνικά την ορολογία και την ταξινόμηση. Το 1963 η Εταιρεία έκανε αίτηση και έγινε δεκτή ως μέλος της International Association of Child Psychiatry and Allied Professions και από τότε συμμετείχε ενεργά στις δραστηριότητές της. Η Εταιρεία συνεχίζει το έργο της μέχρι σήμερα (Μιχαλοπούλου 1967, Ζαχαρακοπούλου 1989, Καλούτση 1993, Στασινός 2001, Καζολέα-Ταβουλάρη 2002).

Στις παρυφές της Παιδοψυχιατρικής θα εμφανιστούν κατά τη δεκαετία του '60 δύο ιδρύματα τα οποία ουσιαστικά είναι στο χώρο της Ειδικής Αγωγής, αλλά, είτε με αυτό καθαυτό το αντικείμενό τους είτε και με δομές που αναπτύσσουν «αγγίζουν» την ειδικότητά μας. Στην Αθήνα, με Ιδρυτική πράξη το 1954 και εγκαίνια το 1963, έχουμε το Κοινωφελές Ίδρυμα Προστασίας Απροσάρμοστων Παίδων «Η Θεοτόκος» το οποίο περιλάμβανε Ιατροπαιδαγωγικό Σταθμό, Ειδικό Σχολείο με Τμήμα Αγωγής Λόγου, Οικοτροφείο και Τομέα Εργασιοθεραπείας. Η εργασία με τις οικογένειες και στην κοινότητα συμπλήρωναν τη φροντίδα των παιδιών, ενώ σημαντικό έργο αναπτύχθηκε και στον εκπαιδευτικό τομέα⁵ (Μιχαλοπούλου 1967, Στασινός 2001). Στη Θεσσαλονίκη, με πρωτοβουλία της ψυχολόγου Ε. Νανάκου, ιδρύθηκε ως ΝΠΙΔ το Ψυχολογικό Κέντρο Βορείου Ελλάδος με το ΒΔ 493/1964, το οποίο το 2006 μετατράπηκε σε ΝΟΔΔ και μετονομάστηκε σε Ινστιτούτο Αναπτυξιακής Αποκατάστασης. Και αυτό το ίδρυμα, εκτός από την παροχή στέγης και ειδικής εκπαίδευσης σε παιδιά και εφήβους με νοητική υστέρηση και διαταραχές συμπεριφοράς, έχει ένα μέρος λειτουργίας παιδοψυχιατρικής, καθώς και εκπαίδευσης επαγγελματιών ειδικής αγωγής. ενώ γίνονταν και ψυχοθεραπευτικές παρεμβάσεις αναλόγως των ενδείξεων. (Δεστούνης 1975, Στασινός 2001, Καζολέα-Ταβουλάρη 2002).

Το 1965 δημιουργήθηκε από τον παιδίατρο Σπύρο Δοξιάδη το «Ίδρυμα Υγείας του Παιδιού». Μεταξύ των στόχων του ιδρύματος αναφέρονταν η μελέτη των προβλημάτων της παιδικής και εφηβικής ηλικίας, η επίλυση και η πρόληψή τους. Σε αυτά περιλαμβάνονταν και τα θέματα ψυχικής υγείας και στον Ιατροπαιδαγωγικό Σταθμό παρείχε διάγνωση και θεραπεία, με ιδιαίτερη βαρύτητα στις οργανικής αιτιολογίας ψυχικές διαταραχές και στη νοητική υστέρηση. Ακόμα το ίδρυμα είχε και έχει σημαντική ερευνητική δραστηριότητα στον τομέα της Ψυχικής Υγείας Παιδιού-Εφήβου και είναι γνωστή η έρευνα που ξεκίνησε το 1977 –και συνεχίζεται μέχρι σήμερα- σχετικά με την κακοποίηση/παραμέληση (Μιχαλοπούλου 1967, Καζολέα-Ταβουλάρη 2002).

***

Με την τελευταία αυτή αναφορά κλείνει ένας πρώτος μεγάλος κύκλος της Ιστορίας της Ελληνικής Παιδοψυχιατρικής ο οποίος χρονικά καλύπτει όλη τη δεκαετία του '50 και το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του '60. Στον κύκλο αυτό, κύρια ορόσημα είναι: α. το Παιδοψυχιατρικό Τμήμα του Ψυχιατρείου Αθηνών (Δαφνί) με την ανάληψη της διεύθυνσης από τον Α. Καλούτση και τις πρώτες προσπάθειες εκπαίδευσης παιδοψυχιάτρων στην Ελλάδα. β. Η εμφάνιση του Κέντρου Ψυχικής Υγιεινής με τη δράση στην κοινότητα και την προσπάθεια εξοικίωσης του ευρύτερου κοινού, αλλά και του επιστημονικού κόσμου-ιατρικού και μη-με τα ψυχικά προβλήματα των παιδιών και των εφήβων και την αντιμετώπισή τους και γ. το Παιδοψυχιατρικό Νοσοκομείο «Νταού Πεντέλης» με τον ασυλικό τελικά χαρακτήρα και τη διαχείριση παιδιών και εφήβων με βαριές ψυχοπαθολογίες, με προέλευση από όλη τη χώρα.... Στο νομοθετικό επίπεδο, η αναγνώριση της Παιδοψυχιατρικής ως συναφούς ειδικότητας υπήρξε το πρώτο βήμα για την κατοχύρωσή της και θεσμικά. Τέλος η δημιουργία της Εταιρείας Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του Παιδιού από τον Ανδρέα Καλούτση ήρθε να δώσει τέλος στο κενό στον τομέα των επιστημονικών εταιρειών.

Θα ακολουθήσει μια δεκαετία που χαρακτηρίζεται από το σταμάτημα της δημιουργικότητας και της ανάπτυξης στον τομέα μας κι αυτό δεν οφείλεται παρά στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής που κορυφώθηκαν με την επταετή δικτατορία. Αν και δεν καταργήθηκαν υπηρεσίες –εξ άλλου, ήταν τόσο λίγες ακόμα...- δεν υπήρξε καμιά ανάπτυξη, κάτι που μπορεί να εξηγηθεί από τις πολιτικές «προτεραιότητες» της δικτατορίας, αλλά και από το ότι πολλοί επιφανείς επιστήμονες του χώρου είτε ήταν υπό διωγμό ή παραγκωνισμένοι είτε είχαν φύγει στο εξωτερικό. Καταγράφουμε, ωστόσο, την ίδρυση το 1968 της «Ελληνικής Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας» από τον τότε διευθυντή του Δημόσιου Παιδιατρικού Νευροψυχιατρικού Νοσοκομείου Γ. Δεστούνη, ένα σωματείο «με επιστημονικό, ερευνητικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα» σύμφωνα με το καταστατικό του⁶. Ήταν η πρώτη επιστημονική εταιρεία στην Ελλάδα με αποκλειστικό αντικείμενο την ειδικότητα της Παιδοψυχιατρικής και ακολούθησε χρονολογικά τη νομοθετική ρύθμιση που όριζε την Παιδοψυχιατρική ως συναφή ειδικότητα της Νευρολογίας-Ψυχιατρικής. Τακτικά μέλη της Εταιρείας μπορούσαν να γίνουν μόνο γιατροί με ειδικό ενδιαφέρον για την Παιδοψυχιατρική, χωρίς να ορίζεται με σαφήνεια η ειδικότητά τους, ενώ ειδικοί που ασχολούνταν με θέματα της ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων μπορούσαν να συμμετέχουν μόνο ως έκτακτα μέλη με δικαίωμα ψήφου, όχι όμως και εκλογής. Ωστόσο δε βρέθηκαν αναφορές σχετικά με τη δράση της Εταιρείας και δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ποιες από τις εξαγγελίες του καταστατικού πραγματοποιήθηκαν. Προφανώς, οι λόγοι για τους οποίους η ύπαρξη αυτής της Εταιρείας ξεχάστηκε ή αποσιωπήθηκε σχετίζονταν με την προσωπικότητα του ιδρυτή της Γ. Δεστούνη, ο οποίος δεν έχαιρε του σεβασμού των συναδέλφων του, τόσο ως κλινικός, όσο και εξαιτίας της συμπεριφοράς του. Για τους ίδιους ίσως λόγους και το βιβλίο του με θέμα την Παιδοψυχιατρική στην Ελλάδα που εκδόθηκε το 1975 και ήταν το πρώτο του είδους στη χώρα μας, δεν είχε ιδιαίτερη απήχηση στην επιστημονική κοινότητα της χώρας. Είναι σίγουρα μια σκοτεινή περίοδος που χρήζει ξεχωριστή μελέτη και ανάλυση, ωστόσο κρίνουμε ότι αυτό δεν

εμπίπτει στα δεδομένα της παρούσας εργασίας αφού δεν υπάρχουν δράσεις που να συνέβαλλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση της ειδικότητας της Παιδοψυχιατρικής (Δεστούνης 1969 και 1975, Καζολέα-Ταβουλάρη 2002)

***

Με τη μεταπολίτευση υπήρξε μια «επανεκκίνηση» με την έννοια κυρίως της αποκατάστασης και επανοργάνωσης, αλλά και των πρώτων κινήσεων που θα οδηγούσαν στις ριζικές αλλαγές των αρχών της δεκαετίας του '80 και στην Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση.

Το 1977 ιδρύθηκε η «Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας» από τους Α. Αλεξανδρή, Α. Γιαννακούλα, Μ. Γιωσαφάτ, Π. Σακελλαρόπουλο και Ι. Τσιάντη, με σκοπό την παροχή εκπαίδευσης στην ψυχανάλυση και στην ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία. Είναι αξιοσημείωτο ότι και τα πέντε ιδρυτικά μέλη είναι ψυχίατροι-παιδοψυχίατροι. Στην πορεία, θα υπάρξει μια κίνηση διαφοροποίησης με την ίδρυση της Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου το 1991 (Καζολέα-Ταβουλάρη 2002, Ατζινά 2004).

Την ίδια χρονιά (1977) ιδρύθηκε από τον Ι. Τσιάντη το Τμήμα «Ψυχολογικής Παιδιατρικής» στο Νοσοκομείο Παίδων «Η Αγία Σοφία», το οποίο άρχισε να λειτουργεί την άνοιξη του 1978 και ήταν η απαρχή της πρώτης Παιδοψυχιατρικής Κλινικής σε Παιδιατρικό Νοσοκομείο. Στην πρώτη φάση του, το Τμήμα λειτουργούσε με πλήρη διεπιστημονική ομάδα, στελεχωμένη από παιδοψυχίατρο, βοηθό ψυχίατρο, κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους και λογοπαιδικό. Παρείχε διαγνωστικές και θεραπευτικές υπηρεσίες σε εξωτερικούς ασθενείς από την κοινότητα και μέσω της Διασυνδετικής-Συμβουλευτικής σε ασθενείς κλινικών και τμημάτων του Νοσοκομείου. Με την έναρξη εφαρμογής του κανονισμού 815/84 της τότε ΕΟΚ, αλλά και στη συνέχεια, το Τμήμα θα σημειώσει πολύ σημαντική ανάπτυξη με δημιουργία δομών στην κοινότητα, λειτουργία του Τμήματος Ενδονοσοκομειακής Νοσηλείας (Τ.Ε.Ν.) από το 1987, ενώ το 1999 θα μετεξελιχθεί στην πρώτη -και μοναδική μέχρι σήμερα- Πανεπιστημιακή Παιδοψυχιατρική Κλινική στη χώρα μας (Τσιάντης και συν. 1982, Αναγνωστόπουλος 1990, Τσιάντης 2000, Μπελιβανάκη και συν. 2005).

Θα θυμίσουμε ότι το 1978 λειτούργησε στην Αλεξανδρούπολη η πρώτη Ψυχιατρική Κλινική σε Γενικό Νοσοκομείο, για την ακρίβεια, ο πρώτος Ψυχιατρικός Τομέας Γενικού Νοσοκομείου στη χώρα μας υπό τη διεύθυνση του ψυχίατρου-παιδοψυχίατρου καθηγητή Χ. Ιεροδιακόνου, ο οποίος περιλάμβανε και υπηρεσίες για παιδιά και εφήβους, στο πλαίσιο μιας μεγάλης υπηρεσίας κοινοτικής Ψυχιατρικής στο Νομό Έβρου. Όλες αυτές οι νεωτεριστικές υλοποιήσεις στο χώρο της ψυχικής υγείας προανήγγειλαν τις ριζικές εξελίξεις που θα ξεκινούσαν στις αρχές της δεκαετίας του 1980 στο πλαίσιο της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης στη χώρα.

Σημαντικός σταθμός για τη Θεσσαλονίκη και τη Β. Ελλάδα ήταν η δημιουργία, τον Ιανουάριο 1979, από το Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής της Ιατροπαιδαγωγικής Υπηρεσίας με διευθυντή τον Μ. Μαρκοβίτη. Η Υπηρεσία

αυτή αναπτύχθηκε γρήγορα σε πολυδύναμη διεπιστημονική μονάδα, ήταν η πρώτη στη Β. Ελλάδα που λειτούργησε σε κοινοτική-τομεακή βάση και η πρώτη που άρχισε να χορηγεί ειδικευση στην Παιδοψυχιατρική. Ακολούθησε το βασικό τετράπτυχο λειτουργίας των υπηρεσιών του Κέντρου και είχε πρωτοποριακό χαρακτήρα (Καζολέα-Ταβουλάρη 2002, Ατζινά 2004).

Χρονιά ουσιαστικής σημασίας ήταν το 1981 όταν πραγματοποιήθηκε η αλλαγή του θεσμικού πλαισίου σχετικά με τις ιατρικές ειδικότητες με το Ν.1193/81 και αναγνωρίζεται η Παιδοψυχιατρική ως κύρια ιατρική ειδικότητα. Ταυτόχρονα έγινε ο διαχωρισμός της Νευρολογίας και της Ψυχιατρικής και η δημιουργία του Εθνικού Συστήματος Υγείας (Ε.Σ.Υ.). Πρόκειται για σημαντικότερη εξέλιξη η οποία έδωσε θεσμική υπόσταση στην ειδικότητα, τη δυνατότητα διεκδίκησης της θέσης της μέσα στο νεοϊδρυθέν Ε.Σ.Υ. και συνεπώς τη δυνατότητα ανάπτυξης εξειδικευμένων παιδοψυχιατρικών υπηρεσιών, τόσο ανεξάρτητων όσο και στο πλαίσιο λειτουργίας των νεοϊδρυθέντων Γενικών Νοσοκομείων.

Την ίδια χρονιά (1981) ιδρύθηκε η «Εταιρία Κοινωνικής Ψυχιατρικής και Ψυχικής Υγείας» από τον Π. Σακελλαρόπουλο, με σημαντική κρατική επιδότηση. Μεταξύ άλλων, οργανώθηκαν και προγράμματα για τη δημιουργία κινητών μονάδων αρχικά στη Φωκίδα και μετέπειτα στην Αλεξανδρούπολη (μετά το 1985) με πρωταρχικό μέλημα την πρόληψη και έγκαιρη αντιμετώπιση της ψυχικής πάθησης σε παιδιά και εφήβους παράλληλα με την εργασία με ενήλικους ασθενείς. Στη Αλεξανδρούπολη έγινε από τον Π. Σακελλαρόπουλο και προσπάθεια ίδρυσης Παιδοψυχιατρικής Κλινικής στην Ιατρική Σχολή Θράκης, όμως, παρά την τυπική σύστασή της, δεν έχει ακόμα ουσιαστικά λειτουργήσει.

Στις αρχές του 1982 άρχισε να λειτουργεί η Παιδοψυχιατρική Υπηρεσία του Κέντρου Ψυχικής Υγιεινής Βύρωνα-Καισαριανής, του πρώτου Αστικού Κέντρου Ψυχικής Υγείας που ιδρύθηκε το 1979 με την υποστήριξη της Πανεπιστημιακής Ψυχιατρικής Κλινικής του Αιγινήτειου. Υπήρχε διεπιστημονική ομάδα, με την παιδοψυχίατρο Ρ. Παπαθεοφίλου να συμμετέχει αρχικά εθελοντικά. Η Υπηρεσία παρείχε (και παρέχει) διάγνωση και θεραπεία στην τομεοποιημένη περιοχή των Δήμων Βύρωνα και Καισαριανής, πραγματοποιεί παρεμβάσεις στην κοινότητα που αφορούν στην πρόληψη μέσα στην οικογένεια και το σχολείο, υλοποιεί ερευνητικά προγράμματα και, τέλος, παρέχει εκπαίδευση σε ειδικευόμενους παιδοψυχιάτρους (Μαδιανός 1983, Παπαθεοφίλου και συν. 1986, Μαδιανός 1994, Καζολέα-Ταβουλάρη 2002, Μπιλανάκης 2006)

Μέσα στο γενικότερο κλίμα των αλλαγών αυτής της περιόδου, ωρίμασαν και οι συνθήκες για τη δημιουργία μιας Επιστημονικής Εταιρείας η οποία θα εκπροσωπούσε τους Έλληνες Παιδοψυχιάτρους και την Ελληνική Παιδοψυχιατρική με βάση πλέον τα σύγχρονα δεδομένα. Η «Παιδοψυχιατρική Εταιρεία Ελλάδος» ιδρύθηκε το 1983 στην Αθήνα με σκοπό «την προαγωγή της Παιδοψυχιατρικής και τη συμβολή της στη βελτίωση του επιπέδου της Ψυχικής Υγείας του παιδιού, του εφήβου και της οικογένειας»². Παράλληλα, η Εταιρεία ασχολήθηκε με την εδραίωση της νέας ειδικότητας τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό. Μέρος αυτής της προσπάθειας ήταν η

ένταξη της Εταιρείας στην Ευρωπαϊκή Ένωση Παιδοψυχιάτρων, που είχε δημιουργηθεί το 1960, καθώς και η συνεργασία της με άλλες συναφείς εταιρείες του εξωτερικού. Ακόμα, ως μέλος μεταξύ των λοιπών Ιατρικών Εταιρειών στην Ελλάδα, ενίσχυσε τη θέση της Ειδικότητας ως ξεχωριστού ιατρικού πεδίου. Η ίδρυση της Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας υπήρξε πραγματικός σταθμός για την ειδικότητα στη χώρα μας, καθώς σε αντίθεση με ότι συνέβαινε στο εξωτερικό, εδώ οι εξελίξεις είχαν ήδη προχωρήσει χωρίς την ύπαρξη ενός οργανωμένου σώματος παιδοψυχιάτρων.

Εξαρχής, προτεραιότητες της Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας ήταν η εκπαίδευση των ειδικευομένων και η ανάπτυξη των υπηρεσιών, θέματα που εξ άλλου συνδέονται ουσιαστικά μεταξύ τους. Η προσπάθεια ήταν και είναι συνεχής και επίμονη, παρά την υποβαθμισμένη εκπροσώπηση της Παιδοψυχιατρικής στα αρμόδια θεσμικά όργανα σε σχέση με την κυρίαρχη Ψυχιατρική. Έτσι, η Παιδοψυχιατρική Εταιρεία συμμετείχε με επεξεργασμένες και ολοκληρωμένες προτάσεις σε όλες τις φάσεις της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης, από τον Κανονισμό 815 της τότε Ε.Ο.Κ. (1984) και στη συνέχεια με τις φάσεις του Ε.Π. «Ψυχαργώς». Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, έχει σε μόνιμη βάση εκπροσώπους στην Ευρωπαϊκή Ένωση Ειδικευμένων Ιατρών (UEMS). Σε επιστημονικό επίπεδο, η εταιρεία διοργανώνει κάθε δεύτερη χρονιά το Πανελλήνιο Συνέδριο Παιδοψυχιατρικής, ενώ ενδιάμεσα και για αρκετά χρόνια διοργάνωνε την Πανελλήνια Συνάντηση «η Παιδοψυχιατρική στο Γενικό Νοσοκομείο». Και, βέβαια, συμμετέχει τακτικά τόσο στο Ευρωπαϊκό Συνέδριο Ψυχιατρικής Παιδιού και Εφήβου της ESCAP³ όσο και στο Παγκόσμιο Συνέδριο της IACAPAP⁴, έχοντας και θεσμική εκπροσώπηση στις δύο αυτές Εταιρείες. Για ακόμα καλύτερη εναρμόνιση με τα διεθνώς ισχύοντα, το 2005 έγινε μια σημαντική αναθεώρηση του καταστατικού της εταιρείας η οποία, μεταξύ άλλων, περιλάμβανε και την αλλαγή του ονόματός της σε *Παιδοψυχιατρική Εταιρεία Ελλάδος – Ένωση Ψυχιάτρων Παιδιών και Εφήβων*²⁰. Όμως, η επιθυμία μας να αναφερθούμε κάπως περισσότερο στην Παιδοψυχιατρική Εταιρεία μας έφερε ήδη στο σήμερα, άρα πέρα από τη χρονική προοπτική του παρόντος άρθρου.

Από τις ιστορικές στις νεότερες και σύγχρονες εξελίξεις

Στην εργασία αυτή, με μορφή αφήγησης σε χρονολογική σειρά, αναφερθήκαμε στους κυριότερους σταθμούς και εξελίξεις της Ιστορίας της Παιδοψυχιατρικής ή, πλέον, Ψυχιατρικής Παιδιού και Εφήβου στη χώρα μας. Μια Ιστορία την οποία θεωρούμε ότι οριοθετεί ως προς την «προ-ιστορία» η ίδρυση του Παιδοψυχιατρικού Τμήματος στο Δημόσιο Ψυχιατρείο της Αθήνας το 1949. Η «αφήγηση» αυτή επιλέξαμε να φτάνει μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80, για μια σειρά λόγων, με πρώτο και αυτονόητο εκείνον της οικονομίας του κειμένου. Δεύτερον, γιατί από τη δεκαετία του '80 και μετά μιλάμε μάλλον για τη σύγχρονη περίοδο της Ιστορίας της Παιδοψυχιατρικής που συμπίπτει και με την Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση¹¹ και που υπόκειται σε άλλου είδους προσέγγιση. Και τρίτον, γιατί πολλά από τα όσα συνέβησαν κατά την τριακονταετία στην οποία αναφερόμαστε δεν είναι γνωστά σε όλους, σίγουρα όχι στους νεότερους συναδέλφους. Και στο σημείο αυτό θα θέλαμε να τονίσουμε την ανάγκη στην εκπαίδευση των μελλόντων παιδοψυχιάτρων να συμπεριλαμβάνεται και η Ιστορία της ειδικότητας.

Όπως είδαμε, κατά τις δεκαετίες '50, '60 και '70, οι πρωτοπόροι στο χώρο της Ψυχιατρικής Παιδιού-Εφήβου ίδρυσαν τις πρώτες υπηρεσίες με το στενό δημόσιο τομέα να υστερεί σημαντικά και ουσιαστικά του ιδιωτικού. Η συμμετοχή, εκτός των παιδοψυχιάτρων, ψυχολόγων και άλλων επαγγελματιών που στελέχωναν τις διεπιστημονικές ομάδες υπήρξε πολύτιμη και καθοριστική. Από την άλλη, η μη επαρκής συμμετοχή του Δημοσίου σήμαινε απουσία συνολικού σχεδιασμού και μέριμνας για την ψυχική υγεία και την ψυχοκοινωνική φροντίδα των παιδιών και εφήβων. Αλλά και η παρουσία των πρώτων παιδοψυχιάτρων στη χώρα μας προΐόν «ιδιωτικής» (δηλαδή, προσωπικής) πρωτοβουλίας δεν ήταν;¹² Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του '80 η Ελλάδα, σε ότι αφορά στο χώρο της ψυχιατρικής και ψυχοκοινωνικής φροντίδας παιδιών και εφήβων, παρουσιάζει μια εικόνα ανομοιογενή και με τεράστιες ελλείψεις. Ενώ υπάρχουν κάποιες έως και πρωτοποριακές υλοποιήσεις, στο σύνολο δεν υπάρχει σχέδιο και το κράτος κινείται σε μια παρωχημένη Νοσοκομειοκεντρική λογική. Επί πλέον, εκτός των δύο μεγάλων πολεοδομικών συγκροτημάτων (Αθήνα-Πειραιάς και Θεσσαλονίκη) η Παιδοψυχιατρική παραμένει ελλιπέστατα αναπτυγμένη, αν όχι απύουσα.

Η υπό μορφήν σκανδάλου διεθνής γνωστοποίηση της σκοτεινής ασυλικής πλευράς της Ελληνικής Ψυχιατρικής και Παιδοψυχιατρικής λειτούργησε καταλυτικά για το ξεκίνημα των διαδικασιών της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης. Από το ξεκίνημα της τελευταίας μέχρι σήμερα έχουν περάσει τρεις δεκαετίες. Στην πορεία αυτών των 30 χρόνων, μέσα από τις διάφορες φάσεις της Μεταρρύθμισης με καθοριστική συμβολή της τότε ΕΟΚ και νυν Ευρωπαϊκής Ένωσης, έγιναν σημαντικές αλλαγές και υλοποιήσεις, αλλά η Ψυχιατρική Παιδιού και Εφήβου δεν έτυχε της προσοχής που θα έπρεπε, με αποτέλεσμα να υπάρχουν και με τη λήξη του «ΨΥΧΑΡΓΩΣ Β΄ Φάση» σημαντικές ελλείψεις και υστερήσεις τόσο σε επίπεδο υπηρεσιών όσο και στην εκπαίδευση των μελλόντων παιδοψυχιάτρων.

Κι ενώ με τη λογική των Εθνικών προγραμμάτων «ΨΥΧΑΡΓΩΣ» θα έπρεπε η Ψυχιατρική Παιδιού και Εφήβου στη χώρα μας να πάρει μια μεγάλη ώθηση, με την οικονομική και όχι μόνο κρίση την οποία διέρχεται η χώρα ο τομέας αυτός φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ευάλωτος και πολλά από τα όσα πραγματοποιήθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες να απειλούνται, αν δεν έχουν ήδη παύσει να λειτουργούν. Κι όμως, θα έπρεπε να συμβαίνει το αντίθετο: ο τομέας της Ψυχικής Υγείας, ιδιαίτερα των παιδιών και εφήβων, θα έπρεπε, περισσότερο από κάθε άλλον, να τεθεί σε καθεστώς –καλώς εννοούμενης- ασυλίας, δηλαδή προστασίας απέναντι στις επιταγές για λιτότητα. Φοβόμαστε όμως ότι την περίοδο αυτή η Ιστορία της Παιδοψυχιατρικής βλέπει να γράφονται σελίδες που δεν θα είναι από τις καλύτερές της...

Βιβλιογραφία

1. de Ajuriaguerra J (1980) *Manuel de Psychiatrie de l'enfant*. Paris, Masson, 2ème édition.
2. Αναγνωστόπουλος Δ (1990) Τμήμα Ενδονοσοκομειακής Νοσηλείας του Παιδοψυχιατρικού Τομέα του Νοσοκομείου Παίδων «Η Αγία Σοφία». Στο Ι. Τσιάντης & Φ. Μπιθάρη (επιμ.) *Ψυχιατρικός Τομέας στο Γενικό Νοσοκομείο για παιδιά. Λειτουργίες-Προοπτικές*, Αθήνα, 200-205.
3. Ανδριακόπουλος Ι Θ (1987) *Να πώς γράφεται η ιστορία στην Ελλάδα. Μνήμες. Συνδυασμός αυτοβιογραφίας, ιστορίας της παιδοψυχιατρικής και του χρονικού ενός νοσοκομείου*, Αθήνα.
4. Αμπατζόγλου Γ & Πλουμπίδης Δ (2010) Ψυχιατρική της Εφηβείας. Ιστορική αναδρομή. *Σύναψις*, 6, 16, 6-14.
5. Ατζινά Λ (2004) *Η μακρά εισαγωγή της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα. Ψυχαναλυτές, ιατρικοί θεσμοί και κοινωνικές προσλήψεις (1910-1990)*, Αθήνα, Εξάντας/Τρίαψις Λόγος Β΄
6. Benoit G & Klein J-L (2000) *Histoire contemporaine de la psychiatrie de l'enfant*. Paris, Presses Universitaires de France, Collection Que sais-je?
7. Cameron K (1956) Past and present trends in child psychiatry. *The Journal of Mental Science*, vol. 102, 599-603.
8. Γεδεών Σ (1967) Μορφωτικός Σύλλογος «Αθήναιον». Στο *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 4, Ελληνικά Γράμματα-Herder, 12-13.
9. Crutcher R (1943) Child Psychiatry. A history of its development, *Psychiatry*, vol. 6, 191-201.
10. Δεστούνης Γ (1969) Η Πρόνοια και η Ιατρική Περίθαλψη του απροσάρμοστου Παιδιού εις την Ελλάδα. *Πρακτικά Ελληνικής Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας*, τ. 1, 3-14.
11. Δεστούνης Γ (1975) *Παιδοψυχιατρική*, Αθήναι.
12. Ζαχαρακοπούλου Ε (1989) Λίγα λόγια για τον Ανδρέα Καλούτση, *Τετράδια ψυχιατρικής*, 26, 3-7.
13. Ιεροδιακόνου Χ, Ιακωβίδης Α & Μπίκος Κ (1982) Δύο έτη εφαρμογής ενός νέου θεσμού στην Ελλάδα: Ψυχιατρικής κλινικής σε γενικό κρατικό νοσοκομείο, *Εγκέφαλος*, 19, 379-382.
14. Ιεροδιακόνου Χ (1997) Ο Ιατροπαιδαγωγικός Σταθμός (1^η περίοδος). Στο Ιεροδιακόνου Χ και Ιακωβίδης Α (επιμ.) *Η Ψυχιατρική στο Γενικό Νοσοκομείο, Θεσσαλονίκη*, Εκδόσεις Μαστορίδη, 257-266.
15. Καζολέα-Ταβουλάρη Π (2002) *Η ιστορία της Ψυχολογίας στην Ελλάδα (1880-1987)*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
16. Καλούτση Α (1993) *Η Ελληνική Εταιρεία ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του Παιδιού: Τριανταπέντε χρόνια διεπιστημονικής συμβολής στο χώρο της ψυχικής υγείας του παιδιού και του εφήβου*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
17. Kanner L (1959) The thirty-third Maudsley Lecture: Trends in Child-Psychiatry. *The Journal of Mental Science*, vol. 105, 581-593.
18. Kanner L (1960) History of Child Psychiatry. In *Child Psychiatry*, C. C. Thomas, Springfield Illinois, 3-30.
19. Κρισωτάκη Δ, Λέκκα Β (2012) Νοήματα και εμπειρίες των νευροψυχιατρικών νοσημάτων και πρακτικών. Παιδιά και νέοι στα εξωτερικά ιατρεία του Αιγινήτειου Νοσοκομείου (1904-1940). *Σύναψις*, 8, 25, σ. 47-53.
20. Λυκέτσος Γ (1998) *Το μυθιστόρημα της ζωής μου*, Αθήνα, Εκδ. Γαβριηλίδη.
21. Μαδιανός Μ (1983) *Κοινωνική Κοινοτική Ψυχιατρική στην Αθήνα: 1979-1983. Κέντρο Κοινοτικής Ψυχικής Υγιεινής Βύρωνα Καισαριανής*, Ψυχιατρική Κλινική Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα.

22. Μαδιανός Μ (1994) *Η Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση και η ανάπτυξη της από την θεωρία στην πράξη*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
23. Μιχαλοπούλου Α (1967) Κέντρα Ιατροπαιδαγωγικά. Στο *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 3, Ελληνικά Γράμματα-Herder, 395-397.
24. Μιχαλοπούλου Α (1967) Ελληνική Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του Παιδιού. Στο *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 2, Ελληνικά Γράμματα-Herder, 467.
25. Μπελιβανάκη Μ, Κανάρη Ν & Τσιάντης Ι (2005) Μονάδα ενδονοσοκομειακής νοσηλείας παιδιών και εφήβων σε γενικό παιδιατρικό νοσοκομείο. *Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, 7, 68-79.
26. Μπιλανάκης Ν (2006) Ψυχιατρική Φροντίδα στην Ελλάδα και ο ρόλος του εθελοντισμού. Στο *Μη Κυβερνητικές οργανώσεις και υπηρεσίες ψυχικής υγείας. Η απάντηση της κοινωνίας των πολιτών στο κράτος και στην αγορά*, Αθήνα, Αρχιπέλαγος, 69-80.
27. Noshpitz JD (1987) A history of childhood and child psychiatry. In JD Noshpitz (editor) *Basic Handbook of Child Psychiatry. 1st edition 1979*, New York, John Wiley & Sons
28. Παπαδημητρίου Μ, Ζηλίκης Ν & Χριστοδούλου Δ. (2010) Η παραβατικότητα και οι σχετικοί με αυτήν θεσμοί στην προϊστορία της Παιδοψυχιατρικής. *Σύναψις*, 6, 19, σ. 58-68.
29. Παπαθεοφίλου Ρ, Μαδιανός Μ, Μαδιανού Δ, Ρότσικα Β, Πεχλιβανίδου Ε, Γουρνάς Γ, Παπαγεωργίου Α & Στεφανής Κ (1986) Υπηρεσία κοινοτικής ψυχικής υγιεινής για παιδιά-εφήβους και τις οικογένειές τους στο Βύρωνα-Καισαριανή. *Εγκέφαλος*, τ. 23, 277-285.
30. Stefanatos G (1995) Adolescent Psychiatry in Greece: A problematic individuation. *ISAPP Newsletter*, vol. 8, 4-5.
31. Στασινός Δ (2001) *Η ειδική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Αντιλήψεις, θεσμοί και πρακτικές. Κράτος και ιδιωτική πρωτοβουλία (1906-1989)*, Αθήνα, Gutenberg.
32. Τζαβάρας Θ (1984) *Ψυχανάλυση και Ελλάδα. Στοιχεία, θέσεις, ερωτήματα*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.
33. Τζαβάρας Θ (1996) Γ. Α. Ζαβιτζιάνος, Κέρκυρα 1909-Μέριλαντ, ΗΠΑ, 1995. Σχεδιάγραμμα βιογραφίας με αναπαραγωγή τεσσάρων εργασιών του στα ελληνικά, *Τετράδια Ψυχιατρικής*, τ. 53, 9-43.
34. Τσιάντης Ι, Γιαννοπούλου-Καβουρίδη Σ, Ξυπολυτά-Τσαντίλη Δ, Τσανίρα Ε, Κάλλιας Φ & Πιτσούνη Δ (1982) Εμπειρίες και παρατηρήσεις από τη λειτουργία του Τμήματος Ψυχολογικής Παιδιατρικής του Νοσοκομείου Παίδων «Η Αγία Σοφία», *Παιδιατρική*, τ. 45, 81-91.
35. Tsiantis J (1995) The children of Leros PIKPA, *The British Journal of Psychiatry*, vol. 167, sup. 28.
36. Τσιάντης Ι (2000) Η παιδοψυχιατρική στην Ελλάδα στην ανατολή της νέας χιλιετίας: σκέψεις, παρατηρήσεις, προοπτικές, *Παιδιατρική*, τ. 63, 186-190.
37. Walk A (1964) The pre-history of Child Psychiatry, *British Journal of Psychiatry*, vol. 110, 754-767.
38. N. Zilikis, G. Abatzoglou, C. Ierodiakonou (2004) «De l'hospitalisation d'adolescents présentant des problèmes psychiatriques. Parcours bibliographique et rapport d'une expérience hellénique» *L'Information Psychiatrique*, 80, 2, 109-122.

- 1 Η εργασία αυτή αποτελεί πρόδρομη δημοσίευση μέρους μιας ευρύτερης ερευνητικής εργασίας η οποία εκπονήθηκε από την πρώτη εκ των συγγραφέων ως Διδακτορική Διατριβή στην Ιατρική Σχολή του Α.Π.Θ. και η υποστήριξή της πρόκειται να γίνει σύντομα.
- 2 Η ονομασία που έχει πλέον επικρατήσει διεθνώς είναι «Ψυχιατρική Παιδιού και Εφήβου» (Child and Adolescent Psychiatry – CAP), όρος σαφώς προτιμότερος, καθότι σωστότερος, δεδομένου ότι δηλώνει ως αντικείμενο όλο το αναπτυξιακό ηλικιακό φάσμα (παιδική και εφηβική ηλικία). Ωστόσο, στο κείμενο θα γίνεται αναφορά στην «Παιδοψυχιατρική» για λόγους ιστορικότητας.
- 3 Βλ. Σχετικά στο: «ΑΘΗΝΑΙΟΝ πρώτη δεκαετία 1946-1956», Αθήνα 1957 και στις βιβλιογραφικές παραπομπές.
- 4 «Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής. Πεπραγμένα 1956-1976», Αθήνα 1976. «Επετειακή Έκδοση για τα 50 χρόνια του Κέντρου Ψυχικής Υγιεινής και Ερευνών», Αθήνα 2006.
- 5 Βλ. «1963-2003. 40 χρόνια δημιουργικής προσφοράς». Ίδρυμα Θεοτόκος, 2003 και www.theotokos.gr/ιστορικό.
- 6 Καταστατικόν της Ελληνικής Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας, 1968.
- 7 Καταστατικό της Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας Ελλάδος. Αθήνα, 1983.
- 8 European Society of Child and Adolescent Psychiatry
- 9 International Association of Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions
- 10 Καταστατικό Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας Ελλάδος – Ένωσης Ψυχιάτρων Παιδιών και Εφήβων, 2005, Αθήνα.
- 11 Μια άλλη οπτική ίσως έφτανε την προϊστορία μέχρι τις αρχές του '80 και να όριζε την αρχή της πραγματικής ιστορίας αφ' ότου υπήρξε αναγνώριση της ειδικότητας (1981) και ίδρυση της Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας (1983). Όμως, τότε θα αφήναμε απ' έξω πολλούς από τους πρωτοπόρους πρωταγωνιστές, αλλά και πολύ καθοριστικές στιγμές αυτής της ιστορίας.
- 12 Το Ελληνικό Κράτος δεν είπε ποτέ «Χρειάζομαι Παιδοψυχιάτρους και θα κάνω αυτό κι εκείνο για αποκτήσω...» Κάποιοι ψυχίατροι -όπως εξ άλλου και ψυχολόγοι και άλλοι επαγγελματίες ψυχικής υγείας- από προσωπικό ενδιαφέρον στράφηκαν προς το πεδίο αυτό (Ψυχιατρική Παιδιού και Εφήβου), από πρωτοβουλίες στήθηκαν οι πρώτες υπηρεσίες και η πολιτεία ακολούθησε ασθμαίνουσα τις εξελίξεις που ήδη είχαν προηγηθεί.